

По-друге, кожен досліджувану подію необхідно розглядати в її ж просторово-часовому контексті. У такий спосіб згладжуються емоційна та чуттєва складові у сприйнятті події на користь більш раціонального аналізу. Одна із серйозних перешкод сьогодення полягає в «тиранії теперішнього», що витісняє з безпосередньої пам'яті попередні події та перешкоджає неупередженому порівняльному аналізу. Отже, будь-яка розглядувана подія має поміщатися в історичний ланцюг.

По-третє, слід обов'язково вивчати та аналізувати різні суперечливі інтерпретації, висловлені стосовно однієї події. Явні чи неоднозначні факти, обрані переконливі чи спростовані аргументи, вибір лексики, термінологічна ієрархія – все це елементи аналізу поточного дискурсу, які є надзвичайно важливими.

Головна мета аргументованого обговорення – підвести учнів до теоретичного розуміння поняття «громадянство». Воно спочатку співвідноситься із суспільствознавчою лексикою (поняттям громадянськості, інтеграції, права, прав людини та громадянина, соціальних, політичних та особистих прав, національності тощо) і у такий спосіб отримує базову дефініцію та перспективу подальшого використання.

С. Б. Жданенко, кандидат філософських наук, доцент

РОЛЬ ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ У ПРОЦЕСІ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ

Найвищі духовні вимоги суспільства людина засвоює у процесі взаємодії з іншими людьми, що формує не тільки уявлення про належну суспільну поведінку, а й олюднені (інтелігентні) почуття обов'язку, совісті, відповідальності, честі та гідності. За допомогою уявлень про норми, цінності, ідеали людина регулює не тільки свою поведінку, а й, оцінюючи їх, виявляє своє ставлення до вчинків інших, чим реально творить суспільні взаємозв'язки.

Метою правового виховання в контексті гуманістичного підходу є формування певної свідомості особистості. Людина зі свідомовольовими якостями формується вимогливістю, але особливого роду. Ініціативна, стійка, відповідальна людина формується, якщо їй авансується повага до її власної гідності. Саме передумання вимозі щедрого гуманістичного кредиту й стимулює розвиток такої якості, як воля. Для правового виховання особистості найважливішою вимогою є додержання правил випереджаючої поваги, випереджаючої довіри. Як відомо, найкращим «вихователем» є саме життя, оточуюче середовище та ті процеси і події, що відбуваються з «вихованцем» протягом певного часу. Процес виховання не можна обмежити конкретними

часовими рамками чи запланувати в життєвому розкладі. Тому якість саме правового життя в широкому сенсі, у тому числі якість правового захисту, є найважливішим чинником правового виховання.

Слід зазначити, що право «опікується» суспільними цінностями шляхом їхнього визнання, охорони та відновлення справедливості в разі поставлення під сумнів або паплюження цих цінностей. Тому в різні історичні епохи форми суспільного реагування на порушення, а також захисту зокрема таких цінностей, як гідність та честь, залежали від світосприйняття людьми розуміння справедливості та адекватності форм її поновлення.

Захист гідності та честі в країнах розвинутої демократії має тривалу передісторію. Пройшло немало століть, перш ніж держава визнала за людиною право на життя. Спочатку була заборона на людодіство. Полонених перестали вбивати і стали обертати в рабство. Далі слідувала відмова від людських жертвопринесень. Їх замінили жертвними тваринами. Наступним кроком стала відмова від страти. Сьогодні вона законодавчо заборонена у більш ніж 30 країнах. Право на життя захищене багатьма міжнародними правовими документами, що забороняють або засуджують агресію, геноцид, тероризм, різні види озброєнь.

Право на гідність та честь у різних формулюваннях закріплене в більшості сучасних демократичних конституцій. Так, в Основному Законі ФРН розділ номер один починається словами: «Людська гідність непорушна. Пошана і захист її – обов'язок будь-якої державної влади». Сучасні гарантії поваги до гідності та честі включають і право на певний життєвий рівень, право на оплачувану працю і соціальне забезпечення (навіть якщо йдеться про осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі), доступ до культури й усебічний розвиток особистості.

Законодавче забезпечення (вірогідно, ніде й ніколи) не гарантувало охорону гідності та честі в повному обсязі. Необхідно, аби сама людина була готова їх захищати і відстоювати. Для цього як мінімум вона повинна усвідомити себе особистістю. Пройшло не одне століття, перш ніж людина навчилася думати і діяти самостійно, усвідомила свою значущість, сталося її виділення із загальної маси подібних. Сучасна наука спростовує міф про первісну рівність і справедливість первісного суспільства.

Первісні племена, так само як і сучасне суспільство, будувалися на ієрархічній основі. В них мала місце внутрішньоплемінна (між чоловіками і жінками, дорослими і дітьми, сильними і слабкими) та міжплемінна нерівність. Проте, незважаючи на відмінності, люди в першу чергу відчували себе частиною цілого. Давня людина не мислила себе поза родом.

Злагожденість дій племені пояснювалася не самообмеженням кожного в ім'я всіх, а відсутністю усвідомленості індивідуальних інтересів та потребами у самозбереженні і продовженні роду. У міру все більшого матеріально-

го самозабезпечення в їжі, житлі, одязі, інших матеріальних благах, з руйнування єдності роду формувалася потреба особи в самовираженні, досягненні індивідуальних цілей і особистому успіху.

В Античному суспільстві теж не було свободи особи в її сучасному розумінні. Проте людина вже підкоряється суспільству цілком свідомо. Така здатність стала наслідком розвитку громадянських чеснот і отримувалася у процесі спеціального вчення і виховання. Найважливішим чинником, що сприяв зростаючій самосвідомості особи, стала приватна власність. Її правове закріплення робило людину суб'єктом будь-яких цивільних правовідносин, привчало до самостійності і ризику. Невипадково в багатьох європейських мовах слова «особа» і «власність» мають загальний корінь. Наприклад, «собственность» та «особь» в російській; *Eigentum* (власність) і *Eigenschaft* (власність, якість), *Meinung* (особиста думка) і *mein* (мій) у німецькій; *private* (приватний) і *privacy* (сфера особистого життя) в англійській. Будучи породженою самосвідомістю особи, власність стала однією з найважливіших умов особистої свободи. Добробут людини став залежати від її особистих зусиль. За допущені помилки вона особисто несе відповідальність. Приватна власність зробила людину приватною особою – суб'єктом підприємницької діяльності, що укладає договори та відповідає за них згідно із законом.

У середні віки погляди на людину як на істоту, повністю підпорядковану роду, племені, державі, починають змінюватися. Стверджується гідність особи безвідносно до її соціального статусу. Це відбувається завдяки християнським уявленням про духовну силу особи і відповідальності людини безпосередньо перед Богом. Приймаючи християнську віру, людина засвоює і уявлення про себе як про «образ і подібність Божу». Людині дарована свобода волі, яку в неї ніхто не має права відняти. Завершення процесу самосвідомості особи відбувається в період Ренесансу і в Новий час.

Погляди гуманістів на людину складають каркас сучасної суспільної й індивідуальної свідомості. Вчення просвітителів про природне право і суспільний договір є обґрунтуванням політичної, економічної, соціальної свободи, сприяє формуванню уявлення про свободу інтелектуальну.

Сучасна практика відшкодування моральної шкоди як форми правового захисту має глибинне коріння в уявленні про людську гідність та справедливість. Незважаючи на те, що в архаїчних культурах гідність та честь спиралися на майнові підстави і лише згодом набули морального змісту, вони завжди вважалися чесною, мали власну цінність і тому потребували й отримували захист з боку права. В сучасній суспільній свідомості, що ґрунтується на принципах гуманізму та цивілізованості, моральна шкода компенсується в матеріальній формі із застосуванням грошей як загального еквіваленту. І хоча такий спосіб може розглядатися як сумнівний, лише він здатний формалізувати співрозмірність діяння та відплати цивілізованим шляхом.

Правова наука кінця ХІХ – початку ХХ ст. розглядала норми про грошову компенсацію моральної шкоди вже виключно як цивільно-правовий інститут, оскільки на цей час цивільне і кримінальне право як самостійні галузі були досить чітко розмежовані, а тому стало можливим розрізняти захист немайнових благ за допомогою як публічно-правових, так і приватноправових засобів.

З цього часу, як вважається, припустимо говорити саме про компенсацію моральної шкоди, а не про покарання винуватого за його спричинення. Отже, проблема компенсації моральної шкоди набула винятково цивілістичного характеру й стала розглядатися в аспекті можливості чи неможливості грошової оцінки людських почуттів.

Крім того, інститут компенсації моральної шкоди заважає розвитку і зміцненню вельми цінних у культурному відношенні етичних і естетичних уявлень та почуттів, за якими людська особистість, її життя і тілесна неушкодженість, цнотливість, свобода, честь та інші моральні блага на гроші не переводяться, грошима не винагороджуються, за гроші не продаються.

Існував ще один аргумент, який висував Л. Петражицький. На його погляд, норми про компенсацію моральної (немайнової) шкоди є свавільним і нерівномірним масштабом, що тяжко вражає бідних, але є дрібницею для заможних.

П. Гусаковський писав, що винагорода за перенесений біль чи страждання неприпустима внаслідок невідновлюваності втраченого блага. Наскільки великою не була б сплачена потерпілому сума, вважав він, вона не може усунути наслідки вчиненого діяння і не може призвести до того, аби наявне не існувало. Шляхом грошової винагороди ... неможливо викреслити з життя страждання, які були понесені внаслідок вчинення недозволеного діяння. П. Гусаковський також відмічав, що розмір винагороди для потерпілих різного ступеня заможності не може бути однаковим, а тому він більшою мірою залежатиме не від важливості і тяжкості шкоди, а саме від заможності потерпілого, що, на його погляд, призводить до явної невідповідності.

В юриспруденції 20–30-х років ХХ ст. норми про компенсацію моральної (немайнової) шкоди були відсутні, а заперечення їх існування базувалося дещо на інших, ніж раніше, аргументах. Перш за все це пов'язано з наявними на той час політичними змінами – зміна соціальної формації суттєво вплинула на світогляд правознавців. Головний аргумент супротивників відшкодування такої шкоди – воно стороннє соціалістичній правосвідомості і праву, оскільки особистість вище того, аби її гідність оплачувалася. Вважалося, що такі норми притаманні винятково буржуазному суспільству, де купуються не лише засоби виробництва, не лише робоча сила, а література і мистецтво та всі інші духовні радощі.

Цікаву аргументацію на користь необхідності грошової компенсації моральної (немайнової) шкоди висував Б. Утєвський. У зміст поняття «особис-

тість» він вкладав не стільки фізичну недоторканість, а перш за все духовну, моральну сферу людини. Оскільки моральна шкода часто є більш чутливою і більш гостро примушує страждати потерпілого, ніж майнова, її необхідно компенсувати. Застосування до цих відносин закону, який захищає особу від противоправних посягань, відповідатиме правосвідомості і основним засадам законодавства. Той факт, що гроші «не здатні повернути відрубаний орган, повернути душевний спокій, примусити забути про невинагороджувану втрату», не означає, що моральна шкода не може бути хоча б як-небудь компенсована, а потерпілому не може бути надано задоволення, яке є для нього відшкодуванням заподіяних страждань. За відсутності іншого, кращого способу надати потерпілому задоволення, вважав він, цим способом може слугувати грошова компенсація. При цьому рівноцінності, математичної точності і не вимагається, грошова сума повинна присуджуватися свіввідносно з обставинами конкретної справи, ступенем і характером моральної шкоди, майнового стану потерпілого та порушника.

Доводи правознавців, які обґрунтовували необхідність існування норм про компенсацію моральної шкоди, зводилися до такого:

1. Норми про компенсацію такої шкоди пов'язані з поняттям справедливості, гуманності, розумінням права як культурного блага, вони притаманні високорозвиненому цивілізованому суспільству, де захисту особи відводиться першочергове значення. Аргумент, що ці норми суперечать правосвідомості і праву, – некоректні, оскільки ідеологізують право і свідчать про зневажливе ставлення до особистості.

2. Право не може залишати незахищеними порушені права й інтереси. Навіть якщо такий захист є недосконалим, це краще, ніж ніщо, навіть такий захист має важливе значення.

3. Людська особистість і гроші – поняття дійсно несумісні. Визнається, що грошові кошти хоча й не здатні бути еквівалентом, масштабом втрачених здібностей та бажань, порушеного душевного спокою, однак стають джерелом придбання інших благ замість втрачених, що згладить, прикрасить становище потерпілого.

Як бачимо, спори стосовно досліджуваної проблеми велися достатньо довго і для її розв'язання вимагалось дещо більше, ніж авторитет вчених і нагальні потреби правозастосовної діяльності. Вимагалася недвозначна позиція законодавця.

Правовий захист щодо правового виховання виконує аксіологічну функцію, адже реальні можливості відновлення справедливості в разі порушення прав сприяють формуванню поваги до права, влади, а також підвищенню правової культури населення. Крім того, участь у процедурі правового захисту прищеплює людині навички та вміння відстоювати свої права, виробляє звичку дотримуватися правових норм та виконувати їх.